

Klió 2005/2.

14. évfolyam

KORA ÚJKOR

A történelem helyszínei: külföldi utazók a XVIII. századi Svájcban

A hely, illetve a tér, valamint a kollektív identitás és az emlékezet összefüggéseire számos, az elmúlt évtizedekben (újra) megjelent kultúratudományi, filozófiai munka – többek között *Maurice Halbwachs*, *Alcida Assmann* és *Pierre Nora* szövegei is felhívták a figyelmet. Hasonló kunjunktúrának örvend a svájci történelemtudományban az újkori nemzetkonstrukció médiumainak, szimbólumainak, intézményeinek kutatása, amelynek kurrens példája a *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte* szerkesztőjének, a Baseli Egyetem történelemprofessorának, *Georg Kreis*nek nemrégiben megjelent esszégyűjteménye (*Vorgeschichten zur Gegenwart – A jelen előtörténete*). Naprakész és ígéretes vállalkozásnak tekinthető ebben a kontextusban *Christine Lustenbergé*, aki a folyóirat hasábjain olyan német és angol utazók tudósításait, útinaplóit elemzi, akik 1701 és 1794 között jártak a helvét köztársaságban. A Baseli Egyetem fiatal kutatónője ugyanis arra a kérdésre keresi a választ, hogy miképpen változtak meg a XVIII. század folyamán ezen írások és utazások céljai, jellege, s hogy milyen képet „közvetítettek” bizonyos helyek – emlékművek, fegyverarzenálok, csatamezők – a svájci történelemről. Példaként a fegyvertárat mint a múzeum egy korai példáját mutatja be részletesebben. A tanulmány végső soron pedig betekintést nyújt az újkori svájci nemzeti történelemírás identitásteremtő, a nemzetállamot legitimáló retorikai stratégiáiba is.

Svájc a XVIII. században vált tranzitországból a külföldi utazók tényleges úti céljává. A leginkább kedvel látnivalók, mint például a fegyvertárak, csatamezők vagy a század második felétől Tell Vilmos történetének helyszínei, a svájci történelem egy-egy kanonikus eseményét reprezentálták, vagyis jelenvalóvá tették a külföldi (elsősorban német) utazók számára. A felvilágosodás hagyományát ápoló, polgári Bildungsreise az utazó tudósításain keresztül társadalmi relevanciával is bírt, s pontosan a történelmi hely(szín)ek felkeresésével vált a Bildung eszközzé. Már az 1733-as Zedler-féle egyetemes lexikon utazásról szóló cikkelye is történelmi emlékhelyeket jelöl ki úti célként, a francia forradalom után pedig még inkább megerősödött az utazók érdeklődése az ország társadalmi és politikai eseményei iránt. Így válhatott az útinapló is a politikai véleményformálás eszközzé. Lustenberger ugyan nem taglalja részletesen a német „filohelvetizmust”, mégis érdemes megemlítenünk, hogy a XIX. század folyamán belföldi gyakorlattá vált svájci utazás (Schweizerreise) intézményében lényegében ezek a korábbi sztereotípiák, a külföldi utazók svájci történelem és természet iránti lelkesedése vált a svájci nemzeti identitáskonstrukció egyik fontos alappillérvé.

A kantonális fővárosokban található fegyverraktárak nem csupán katonai eszközök tárhelyeként szolgáltak, hanem a gazdasági prosperitás és a politikai hatalom jelképei is voltak. Monumentális külsejük a város reprezentatív épületeinek sorába emelte őket. Ritkaságok, különleges tárgyak is szerepeltek egy-egy hadszertár kínálatában, így például a zürichi arzenál birtokolni vélte Tell Vilmos legendás íját és nyilát, a baseli pedig azt a páncélt, amelyet Merész Károly halálakor viselt. A látogató szórakoztatását és művelődését nem ritkán egy „idegenvezető” személyes interpretációja is segítette. Lustenberger a fegyvertárat mindezért a múzeum korai példájának tekinti, és ez a megállapítás a két intézmény identitásteremtő funkciójának vonatkozásában kétségkívül helytálló. A tézisnek azonban ellentmond az, hogy az arzenálok gyűjteményei nem voltak nyilvánosak, sőt, csak körülményes procedúra árán beszerezhető engedély birtokában nyerhetett egy-egy utazó bebocsátást.

A fegyvertárakat megírt utazók beszámolóí alapján a szerző két csoportba osztja azokat az objektumokat, melyek a múlt megjelenítését, megélését tették lehetővé: tárgyra vagy relikviákra, például zászlókra, pajzsokra, valamint a múlt művészi ábrázolásaira (ilyenek az arzenálok díszítő freskók, feliratok, szobrok). Az előbbieket Lustenberger a múlt hordozóinak nevezi, melyek hatásukat „autenticitásuknak” köszönhetik; ezzel szemben utóbbiak a cikkben a múlt médiumaiként szerepeltek, nem kívánják az eredetiség látszatát kelteni, „csupán” művészi értelmezések. Az eredeti vagy annak látszó „hordozók” és a művészi „médiumok” megkérdőjelezhető szembeállítás, vagy maga az „autenticitás” problematikája azonban irreleváns abból a szempontból, ahogy az utazók a történelmet megtapasztalták a fegyvertárak meglátogatásakor vagy egy csatamező felkeresésénél. Az úti beszámolók nem csupán a svájci múltat vagy a múlt és jelen összefüggéseit tárgyalják; betekintést nyerünk belőlük az utazók saját jelenükről alkotott képére, vágyaira is. Az idézett szerzők ráadásul reflektálnak a tárgyak, a svájci társadalom és az emlékezés összefüggéseire (*Johann Gerhard*, *Reinhard Andreae*), vagy tudatában vannak annak, hogy mennyire elhanyagolható tényező az autentikusság, így például Tell Vilmos történetisége (*John Moore*). Hozzáteesszük, hogy Tell története a XIX. század folyamán modern állammá váló, többnyelvű Svájc nemzeti identitásának kialakulásában is döntő szerepet kapott, annak ellenére, hogy a kritikai pozitívista történettudomány a svájci őskantonok egyesülésének ismert történetét a forrásokkal nem igazolható legendák tudománytalan területéhez sorolta. A Tell-mítosz hatékonyságát olyan, jellemzően a szóbeliség kultúráját meghatározó médiumok garantálták, mint a népi Tell-játékok vagy az említett svájci utazás (Schweizerreise) egyfajta patrióta zárandoklatként elterjedt gyakorlata, illetve a Tell-emlékművek és -ünnepek XIX. századi kunjunktúrája.

A XVIII. századi utazók beszámolóiból megismerhető az a későbbi nemzetkonstrukcióban is meghatározó (ön)kép, amelyben Svájc bevehetetlen alpesi erődítmény, és amely az ország történelmi sikereit a svájciak (elsősorban katonai) erényeivel magyarázza. Mindez nem zárta ki az utazók (saját és a svájci) jelentéssel bíró kritikáját: az idealizált középkori hősök mellett eltörpülni látszottak a jelen férfiatlanul gyenge katonái. (Az idilli hőskor, a problémáktól terhes jelen és a remélt dicső jövő hármasságát egyékként többek között a nemzeti alapítómítoszok, vagy, hogy svájci példánál maradjunk, Friedrich Schiller

Tell Vilmosának struktúrájára is jellemző.)

A század második felétől az útleírások tartalma és módja is megváltozik Lustenberger szerint: a szisztematizáló útirajzokat felváltják a szubjektív, reflektáltan bensőséges hangvételű szövegek, a nevezetességek kánonjába pedig innentől kerül be Tell Vilmos történetének helyszíne, vagyis az alpesi régió. A szerző a változások háttérében az újkori mediális váltást, a könyvnyomtatás elterjedésének következményeit véli felfedezni. A művelt, felvilágosult utazók észlelését és beszámolóit eddig is befolyásolták ugyan előzetes szövegek (mások útirajzai); Svájc-képüket és úti céljaikat szembeötlően, radikálisan azonban Scheuchzer, Haller, Gessner vagy Rousseau művei határozták meg. Az utazók történelemszemléletének, akárcsak az újkori svájci nemzeti történelemírás egy részének alapjául pedig Aegidius Tschudi újonnan kiadott középkori krónikái, Josias Simler 1576-os kézikönyve vagy Johannes von Müller idealizáló történetírói munkája szolgált. Tell Vilmos népszerűségét e szövegek és a francia forradalom is megnövelték, az Alpok pedig úti céllá váltak, jóllehet a XVIII. század első felének utazói még elkerülték a hegyvidéket. Jellegzetes és fontos tényező, hogy a svájci Alpok nem csupán természeti jelenséggént vonzotta az utazókat, hanem a helvét alapító történet, az őskantonok szabadságharcának és a Tell-legendának a helyszíneként is. Az utazásban tehát hatékonyan egyesült a természeti élmény és a történelmi múlt helyszínén való személyes jelenlét: a nemzeti mítosz tartalmaival való azonosulás, s ez az élmény-jelleg állhat az útirajzok Lustenberger által konstatált hangnemváltásának, vagyis szubjektív, emocionális jellegének háttérében. (A cikk ugyan nem tárgyalja, de említésre méltó a természet és a történelem összefüggésének kontextusában az újkori svájci nemzeti történelemírás egyik stratégiája: a naturalizáció, vagyis bizonyos politikai, erkölcsi jellegzetességek és a földrajzi környezet közötti kauzalitás retorikája, mely később a homo alpinus helveticus diskurzusaként híresült el.)

Lustenberger kiemeli, hogy a történelem normaközvetítő, nevelő funkciót töltött be az utazás és az útirajzok médiumain keresztül, sőt a XVIII. század második felétől egyenesen lelkesedés figyelhető meg a svájci történelem (az idealizált helvét középkor és az őskantonok svájciainak mintája) iránt az utazók körében. Fontos észrevennünk e jelenség háttérében, hogy a történettudomány írásosan rögzített és kanonizált tartalmi hangsúlyozottan nem írásos fórumokon, utazáskor, emlékművek, csatamezők felkeresésekor, később pedig nemzeti ünnepeken, múzeumokban váltak megélhetővé, individuálisan megtapasztalhatóvá, végeredményben pedig nemzetképzővé és identitásformáló hatásúvá. Svájc pedig különleges helyzetű ebből a szempontból. A szóbeli és populáris médiumok identitásteremtő relevanciáját itt ugyanis az „akarati” nemzet (Willensnation) nyelvi egységének hiányával is magyarázhatjuk, bár a soknyelvűség kétségkívül sajátossá teszi a svájci nemzeti történelemírás és irodalomtörténet írásos médiumainak a diskurzusait is. *Mandfred Hettling* ezen kívül arra is rámutatott, hogy Svájc esetében (az egységes nemzeti nyelven kívül) hiányoztak azon nemzetkonstruáló tényezők, melyek a „képzelt közösség” (*Benedict Anderson*) affektív megélését lehetővé tették: a függetlenségi harc, a hazáért hősi halált halt katonák vagy egy karizmatikus uralkodó. Ezzel a sajátos „deficittel” is magyarázható a belföldi svájci utazás (Schweizerreise) jelentősége és népszerűsége, melynek előképeként a cikkben bemutatott német és angol utazók gyakorlatát tekinthetjük.

Christine Lustenberger: Orte der eidgenössischen Geschichtsrepräsentation. Perspektiven ausländischer Reisender im 18. Jahrhundert (A svájci történelem-reprezentáció helyszínei. Külföldi utazók perspektívái a XVIII. században). *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte*, 2004/54. 3. sz. 256–274.

Pabis Eszter